

Steenschraapsel als medicijn

Th. Ramskou

ABSTRACT

The author discusses the meaning of grooves and hollows in stones and churchwalls. The scrapings were probably used as a medicine.

In Denemarken zijn meer dan 1000 stenen bekend, waaraan sagen verbonden zijn. Sommige van deze overleveringen verhalen wanneer stenen zijn gekomen op de plaats waar ze nu liggen, andere over de bovennatuurlijke eigenschappen van deze stenen. Er is een steen die zich omwendt, als hij vers brood ruikt. Er zijn andere die ongeboren kinderen uitbroeden. Zodoende zijn de voorstellingen uit de vroege voortijd veranderd in volksoverleveringen.

Wij komen deze vertellingen zowel in de oud-noorse literatuur als in aantekeningen uit de nieuwere tijd tegen, zodat het geen kleine rol is die de stenen gespeeld hebben in de voorstellingen van onze voorouders over de levende natuur.

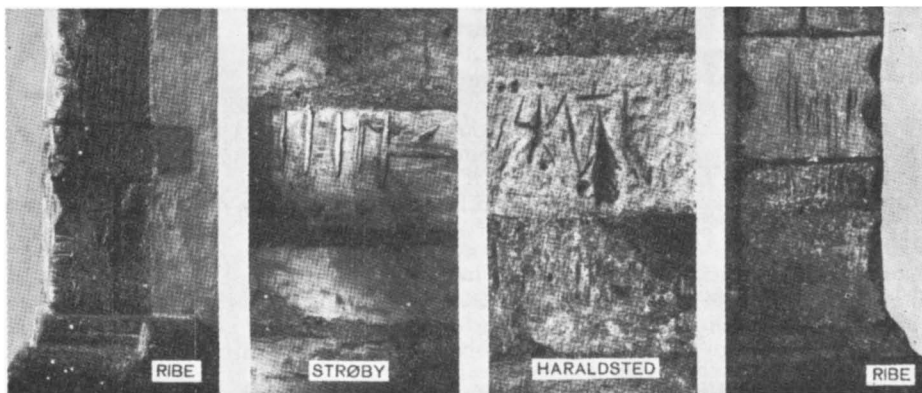
Steen kon groeien zoals mensen en dieren, alleen veel langzamer en het is nu nog een wijdverbreid geloof dat de stenen zich een weg banen naar het licht, vanuit de diepten der aarde. Ja, steen kon zelfs een zieleven hebben; zo konden de gestorte tranen over Balders dood, 'zelfs de stenen vermurwen!'

Bovennatuurlijke wezens konden in de stenen huizen, waardoor zij recht op offers kregen (als regel spijs en drank) of op eerbied, bijvoorbeeld door dat men hem hoffelijk groette met 'goedemorgen' als men voorbij ging. In 't bijzonder de eigenaar van de plek waar de steen lag, moet zorgen zich aan deze regels te houden; anders kon de beschermgeest in de steen het in de zin krijgen om schade toe te brengen aan de hof en zijn bewoners. Wat men in de eigenlijke 'oude tijd' omtrent stenen geloofde, is niet meer te achterhalen.

Maar we kunnen in elk geval zien dat bijzondere, uitgekozen exemplaren waardig bevonden werden om de heilige afbeeldingen uit de Bronstijd, de lijntekeningen te dragen en men mag er wel van uitgaan, dat aan de steen of de rots wanden welke de tekeningen droegen, een bijzondere betekenis gehecht werd. Misschien heeft men gemeend dat zij van tijd tot tijd bezoek van de goden ontvingen, of men heeft, - net als wij dat kennen uit de nieuwere tijd, hen gezien als vaste verblijfplaatsen voor bovennatuurlijke wezens. Men zou verwachten dat de lijntekeningen zelf hun bijdrage tot begrip zouden leveren, maar hun betekenis is dikwijls moeilijk te doorzien.

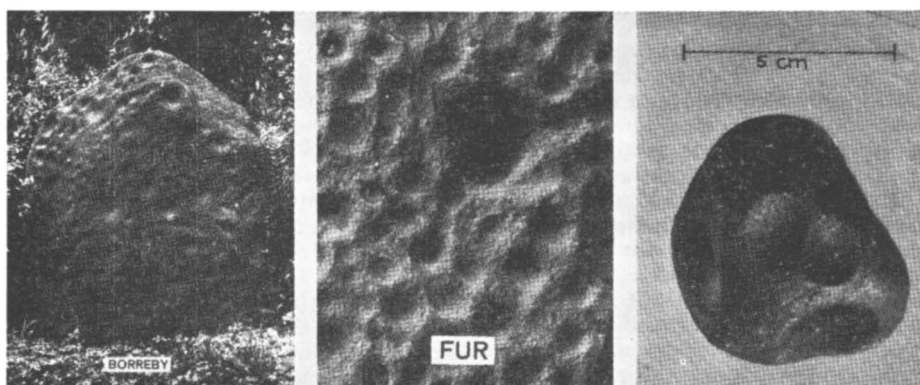
Intussen zijn er toch motieven, die zich op geloofwaardige manier laten verklaren. B.v. de bekende ploegscene (uit Litsleby, Bohuslan) die men zo uitlegt: de potente man ploegt - met een tak van de Levensboom in de hand - de eerste 3 voren in de voorjaarsakker, om de vruchtbaarheid en een goed jaar te bevorderen. Nog in de vorige eeuw vond dit ritueele ploegen plaats! (ik heb gelezen dat het o.a. op Java nog voorkwam tot 1940!) en dat pleit toch duidelijk voor het taaie leven van het oude vruchtbaarheidsgeloof.

Een andere tekening die men ook kan uitleggen gaan als een vruchtbaarheidssymbool,

Schraapsleuven in Deense kerkmuren

Foto Skalk

Uithollingen in Deense zwerfstenen

Foto Skalk

Ploegscene Litsleby

Wielkruis

is die van het wielkruis. Dat dit de zon voorstelt, de grote levengever, waarvan alle groei afhankelijk is, valt zeker te bewijzen. Afgezien van zulke afzonderlijke motieven, moet men intussen toegeven dat het er niet zo best voorstaat met het uitleggen van de lijntekeningen op stenen. De onzekerheid is groot en laat ruimte voor

levendige fantasie. En wanneer wij tot de gewoonste van alle geraken, de kleine schaalvormige verdiepingen in steen, dan komen we helemaal op glad ijs. 'Schaalvormige uitdieping' noemt men deze tekens, die eenvoudig kleine kunstmatige uit-hollingen in de steen zijn, zelden groter dan een rijksdaalder. Men kan ze vinden in verbinding met de 'echte' lijntekeningen, maar ook alleen voorkomend, vooral op rotswanden, op dekstenen van hunnebedden, op grote en kleine stenen (soms zo klein dat men ze in de zak kan steken) en tenslotte ook op beschadigde stenenbijlen. Het grootste ervan zal in de Steen- en de Bronstijd gemaakt zijn. Uit nieuwere tijd is melding van verschillende toepassing van 'skålgruber' - in Zweden zou men er boter in geofferd hebben, en hiertelands in Denemarken heet het, dat regenwater dat zich in de 'kuiltjes' verzameld, goed is tegen o.a. wratten. Maar wat er de oorspronkelijke betekenis van was, daar weten we nog weinig van.

Intussen verbreidt zich de opvatting, dat ook de steenkuiltjes een rol in de vruchtbaarheidsreligie spelen. De theorieën zijn vele en zinvolle, maar men neemt momenteel aan dat die welke door Johannes Brøndsted geponeerd wordt, de juiste is; hij ziet daarin het magische beeld van de voortplanting, de geslachtsdaad zelf. En denkt daarbij dat deze afbeeldingen overal geplaatst werden waar vruchtbaarheid gewenst was: op de velden, tussen het vee en in huis.

Na het beëindigen van de oude tijd hebben de kerkmuren voor een groot deel de functie van de 'natuurstenen' overgenomen als dragers van eenvoudige, ingehakte tekens.

Zij hebben namelijk iets met het christendom te maken, maar doen in niet geringe mate denken aan die, welke men er in de oude tijd inkraste. Hier ontmoeten we de z.g. 'slijpstrepen', lange, spits-ovale uitdiepingen met v-vormige doorsnede. Zij zijn zeer veel vóórkomend in katholieke landen, maar worden ook in Denemarken aangetroffen. De gewone verklaring hiervan is, zoals de naam reeds zegt, dat men daarin zijn zwaard, spies en mes sleep, eventueel ook de ploegschaar, zodat de kracht van de kerk kon overgaan in deze wapens of gereedschappen; men kon zo hopen dat ze méér effectief werden, dan wanneer zij aangewend werden zónder de hulp en de steun van de hemel! De theorie lijdt intussen aan de zwakheid, dat deze spits-ovale 'rillen' meestal bepalend zijn voor ieder, snijdend, gereedschap dat er voor langere tijd in gewreven wordt - en vele van de zowel lange ondiepe geulen moeten niet weinig arbeid gekost hebben om ze te maken.

Deze verklaring moet dus opgegeven worden, want gelijktijdig met de slijpstrepen vindt men een ander soort uitdiepingen, namelijk sporen van 'afgesneden' muurhoeken; hier kan de slijptheorie aan bod komen en het is niet onwaarschijnlijk dat men gewenst heeft om de kracht van de 'gewijde' steen over te brengen op z'n gereedschap. Zulke aanrakingsmagie is een veel voorkomend fenomeen in katholieke landen.

Ook komvormige uitdiepingen komen dikwijls voor op de kerkmuren. Zij zijn van dezelfde eenvoudige vorm zoals wij ze kennen uit de pre-historie, en die kunnen in geen geval gebruikt zijn om er iets in te slijpen! Op sommige plaatsen zijn de uitdiepingen omgeven door een cirkel, die dikwijls met zoveel nauwkeurigheid is getekend dat men er van uit mag gaan dat dit gebeurde door het gebruik van een soort passer.

Is het te stoutmoedig om te denken dat het de kerkdeursleutel (die vaker mystiek gereedschap geweest is) was die men steeds ronddraaide in de schaalkom, zodat de 'baard' de cirkel vormde?

Tekens op de kerkmuren behoeven niet altijd echt oud te zijn; in het westportaal

van de kloosterkerk te Sorö, die gebouwd werd in 1774, vindt men zulke kuiltjes in een groot aantal! Evenwel staan we bijna net zo onzeker tegenover deze merktekens als tegenover de prehistorische lijntekeningen. De onzekerheid geldt niet het minst de eenvoudigste tekens: de slijpstrepen en de napjes. Hoe zal men ze verklaren? Heeft de uitleg als vruchtbaarheidsteken ook hier geldigheid? Heeft het wel geldigheid? In het volgende zullen wij trachten een nieuwe verklaring te geven.

Wij willen de zaak op een heel andere manier beschouwen, zó namelijk dat niet het gat in de steen iets betekent, maar integendeel het materiaal dat men verwijderde, toen men het gat maakte.

Slijpstrepen en 'kuiltjes' behoeven niet opgevat te worden als zinnebeelden van het een of ander. Het komt voor in de folklore-literatuur dat steenpoeder, gekrast of beter gezegd geklopt uit kerkmuren, een uitgebreide toepassing vond als medicijn, als werkzaam middel tegen alle soorten ziekten, en zelfs als men niet zo precies de manier van verwerven kent, moet men er wel van uitgaan, dat het niet had kunnen gebeuren zonder sporen achter te laten in de stenen.

Dat het gebruik gebleven is tot bijna in onze tijd, blijkt b.v. uit een inlichting verbonden aan de kerk van Siem, in Himmerland.

Hier heeft men nog sinds mensenheugenis poeder geschraapt van de zo geheten 'bloedsteen' om dat te gebruiken om bloed te stelpen. Het was streng verboden het poeder voor dieren te gebruiken, daar de steen dan z'n kracht zou verliezen. Maar, als de tekens in de kerkmuren van medische oorsprong zijn, kan datzelfde dan niet het geval zijn met de tekens uit de oudheid? Wanneer de vruchtbaarheidsmagie levendig is tot in onze dagen, kan dan iets dergelijks niet gedacht worden van het volksgebruik van steenpoeder? De voorstellingen die hier tot uitdrukking komen, zouden niet onverenigbaar zijn met de gedachtengang van oudtijds.

Als men in de Bronstijd heilige steen heeft gehad, welks kracht het wenselijk zou kunnen maken er deel aan te hebben, kan het zoals gezegd voor vrij zeker gehouden worden en wanneer de zieken niet naar de steen konden komen, was het aannemelijk dat de steen tot hen moest komen. Het steenpoeder had b.v. - zoals in Siem - gebruikt kunnen worden om bloed te stelpen, of men heeft het aan mensen of dieren te eten gegeven of in het drinkwater toegediend. In zekere Arabische landen komt het regelmatig voor dat mannen steenpoeder innemen om de potentie te versterken. De oude opvatting dat de steenkuiltjes in verbinding staan met vruchtbaarheid, kan zo goed verenigd worden met de nieuwe theorie.

Door alle tijden heen leefde de voorstelling dat men goede vrienden moest blijven met de met 'kracht geladen' steen.

Dat het soms gebeurde dat er offers in de kuiltjes gelegd werden, behoeft niets te zeggen over de oorspronkelijke betekenis. Het was nu eenmaal zo, dus deed men het. Evenwel is de zaak nog niet grondig onderzocht. De prehistorische schalkuiltjes zullen bestudeerd moeten worden vanuit een nieuwe gezichtshoek.

Men moet zien hoevél kerkmuren in het land die bewuste tekens dragen, of die afhankelijk zijn van het bouw materiaal en of ze merkwaardigerwijze met bepaalde Heiligen verbonden zijn.

Maar om alle kerken te bezoeken kost tijd!

Th. Ramskou.

Overgenomen uit het Deense archaeologische tijdschrift 'Skalk'. No. 1 - 1966
Vertaald door mevrouw J. Lap-Beerman te Huis ter Heide (Zeist)